

MAROSFŐI KATALIN

Mi a lélegzõdozás?

Jan Patočka cseh filozófus életmûvének elemzése során elkerülhetetlenül szembetalálkozik az olvasó bizonyos problémákkal, melyeknek lehetőséghez mérten alapos megfogalmazása és megválaszolása éppoly elengedhetetlen a megértés szempontjából, mint amennyire nehéz feladatnak ígérkezik. Jelen előadásomban egyetlen fogalom köré csoportosítható kérdések fölvetésére kívánok szorítkozni; természetesen a kérdések bár magukban hordozzák egy teljesebb megközelítés lehetőségét, ezúttal nem kerülnek és nem kerülhetnek megválaszolásra.

Mielõtt Jan Patočka eme központi fogalmáról szót ejtenénk, érdemesnek tûnik röviden feltárnunk azt a részben biográfiai, részben pedig gondolkodás-történeti környezetet, melyben a fogalom megszülethetett, központi szerephez juthatott. Patočka a filozófiatörténetben mint Edmund Husserl egyik tanítványa kerül említésre, akinek kutatói, előadói és szereplési lehetőségeit igen kedvezõtlenül befolyásolta a 20. századi cseh történelem. Az, hogy egyetemi katedrával rövid ideig rendelkezett, publikációs lehetősége pedig alig-alig adódott, nem járt azzal, hogy gondolati tevékenysége egyfajta periférikus, másodvonalbeli jelleget öltött volna. Nem túlzás, ha mûvei olvastán az az érzés támad bennünk, hogy az európai gondolkodás egyik utolsó nagy összegzõjeként tekintünk a szerzõre.

Mivel vizsgálat alá vont fogalmunk mindenképp történettel bírt már az elõtt, hogy szerzõnk használatba vehette volna, fontosnak tarjuk jelezni, hogy a Patočka korántsem egyszerűen egy a Husserl tanítványok közül. Már csak azért is leegyszerûsítõ volna egy ilyen kijelentés, mivel a fenomenológiai iskolán kívül jelentõséggel kellett bírjanak gondolkodásának kialakulásában a Sorbonne-on töltött szemeszterek, ahol olyan oktatókat látogatott, mint például Etienne Gilson. De nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy primér szövegeken túl számos írása született, amelyben Platón vagy Szókratész filozófiatörténeti vizsgálatát végzi el meglehetősen alapossággal. Nem mondható, hogy nem hagyott nyomot az a több kötetre rûgó tanulmány, amit Jan Amos Komenský morva filozófus életmûvének elemzésére szánt.

Mindezen lehetséges gondolati források mellett különös jelentõséggel bír természetesen Edmund Husserl hatása. Esetünkben pedig különösen így van ez, hiszen egy olyan fogalommal lesz dolgunk, amelyet, mint azt többszörösen hangsúlyozza is, átvesz egy korábbi szerzõtõl, aki nem mellékesen jelen konferencia fõcímében is említésre kerül. Amint a husserli filozófiával kapcsolatos patočkai vélekedés változást mutat, átalakuláson megy át, ugyanúgy állhat a helyzet ezzel a platóni fogalommal is. Igaz ugyan, hogy analógiánkat épp ezen a ponton lehet egészében megcáfolni, tekintettel arra, hogy a husserli fogalmakat mindvégig – azaz némi túlzással Husserl, majd Heidegger-epigon korszakát követõ érett, önállósággal jellemzett korszakában is – pontosan úgy és olyan értelemben használja, ahogy azt a mestertõl hallhatta korábban.

Ennek ellenére fontos mozzanat lehet a fogalom értelmezéséhez, ha az említett lehetséges és talán helytálló ellenvetést félretéve megvizsgáljuk, vajon hogyan is alakul a husserli tanok sorsa Patočkánál. Említettük, hogy legelső alkotói fázisában igen meghatározók voltak bizonyos Husserlre jellemző jegyek. Ezek megvalósítása során természetesen jelentős szövegek születtek; legjobb példaként említhetjük A természetes világ mint filozófiai probléma című értekezését, melyet német nyelven írt a Károly Egyetem Bölcsészkarán. A mű pontosan azon a projektumon belül mozog, aminek rendszerét Husserl adta meg. Nem másról van itt szó, mint a filozófia mint szigorú tudomány építményéhez való korántsem szerény hozzájárulásról. A szellemi teljesítményből valamint az említett szöveg filozófiai relevanciájából persze nem sokat vesz el, hogy maga a szerző sem gondolta később, hogy az eszme megvalósítható volna, sőt, az építkezésről is letett, akárcsak a fenomenológiai iskola.

Hogyan változik tehát a husserli hatás Patočka esetében? Vajon az érett korszakban aztán Husserlnek és Heideggernek is csak nyomát találjuk, vagy másképp áll a dolog? Ami Husserlre illeti, egészen bizonyosan. Röviden azt mondhatnánk, hogy hasonló a helyzet, mint a fenomenológiát ért karteziánus hatás tekintetében. Jelesül mintegy megszüntetve megőrződnek bizonyos mozzanatok – s ez nem túlzás, maga Patočka is használja ezt a terminust fogalomtörténeti szövegekben –, forrásként szolgálva későbbi gondolatmenetek számára, melyek más elvi alapon fogalmazódnak meg, hiszen már csak tudományképe is gyökeres fordulaton megy át, s egészen eltérő irányba mutat.

Hogy miért fontos ez? Foglaljuk össze a tanulságokat: megújuló alapon tovább élő eszmei források, melyek új utat jelölnek ki a gondolkodó számára. A források megtermékenyítik az alapot, valamiképp hozzájárulnak magához a megalapozáshoz is, benne foglaltatnak, át meg áthatják így, több síkon is, a megszülető szövegek gondolati terét. Egészítsük ki ezt persze azzal a megállapítással, hogy Patočka gondolati útját nem csak Husserl jelölte ki, de ott sorakozik a klasszikus filozófia, Komenský, néhány kevésbé ismert, ám méltatlanul elfeledett cseh filozófus, mint Masaryk. Utóbbi emlékét ápolandó emlékeztetnünk kell arra, hogy Husserl egyetemi éviben a filozófia felé való fordulás aligha jelentéktelen eseményét épp a csehek TGM-ének köszönheti. S hogy aztán a filozófia Masaryktól kapott jelképes stafétabotját egy karácsonyi estén Husserl cseh tanítványának adja át, arra is figyelmeztet minket, hogy a cseh filozófia bár hazánkban alig recipiált, szerzőnk műveinek megértéséhez igencsak szükségesnek tűnik.

Hogy egy rövid kitérőt tegyünk, Patočka Descartes-ról alkotott meglehetősen kedvezőtlen értékelése nem, vagy csak részben értelmezhető a gyökeresen eltérő nézeteket képviselő kortárs, azaz Komenský szövegei alapján, ha nem lapozzuk fel Patočka könyvtárának egy láthatóan sokat forgatott kötetét, melyben egy cseh filozófiatörténész Descartes értelmezését tekintve azt mondhatjuk, az a néhány oldalnyi szöveg majd akkora hatással bírt, mint Komenský egész életműve.

Nem kis szerencsénkre azonban jelen esetben olyan régi eredetű fogalommal akad dolgunk, melynek értelmezéséhez nem tűnik könnyelműségnek, ha első közelítésben a

fogalom cseh recepciójának ismeretétől eltekintünk.

Epimeleia tész pszükhész. Péče o duši. Starosti o duši. Sorge für die Seele.
Lélegkondozás. Nem véletlenül említettük először görög nyelven a fogalmat, hiszen Platón is gyakran használja. Az azonban, hogy németül is megneveztük, nem azért van, mintha arra szeretnénk utalni, hogy a fogalom bizony Platón mellett Heidegger Gond értelmezéséből is táplálkozott volna. Sokkal inkább igaz az ellenkezője, hiszen Heidegger *Sorgéja* nem platóni eredetű, hanem Bibliai és ágostoni, ha a *Bekümmerungra* és a *Curára* utalunk, mint teszi ezt a *Sein und Zeit* genezisének nagy feltárója, Kisiel. Nem vitatjuk el ezzel egy esetleges összehasonlító elemzés lehetséges és legitim voltát, ugyanakkor a lélegkondozás patočkai fogalmának értelmezéséhez, eredetének feltárásához nem igen visz közelebb minket.

Miért mondható, hogy központi fogalom a lélegkondozás? Hiszen sorolhatók a rendszert élővé tevő, mozgató elvként ható átvett terminusok, mint az *Einsicht-prinzip* vagy a *Naturwelt*, vagy akár a nyitott lélek fogalma. A választ két összefüggés vizsgálata alapján adhatjuk meg, melyek egyike történet-filozófiai, másika pedig filozófiatörténetinek mondható. Nem jelentéktelen persze az eltérés a két összefüggés között, de ettől eltekinthetünk ezúttal, hiszen nem válaszokat, hanem kérdéseket kívánunk csupán kijelölni. Annyit azért meg kell jegyeznünk, hogy míg a Platón és Európa címmel 1973-ban tartott repülő egyetemi előadássorozatában *starostit* használ, addig a német nyelven 1970 és 1977 között íródott Európa és az Európa utáni kor című kéziratának cseh fordításában tanítványai a *péče* szót találták használni. Azaz aligha

lehetünk bizonyosak abban, hogy teljességgel helytálló egy kalap alá vennünk a lélegkondozás filozófiatörténeti és történetfilozófiai vonatkozását. Annak azonban most mégsem járhatunk utána, milyen okok magyarázzák az eltérő szóhasználatot. Annyi bizonyos, a *starosti* helyett a *péče* használata a németről fordított szövegben nem meggondolatlanság vagy fordítói hiba, hiszen a szerző tanítványaitól igen szigorú fogalmi pontosságot követelt meg mindig is, aminek parancsoló jellege nem szűnhetett meg halála után sem.

De térjünk csak vissza a különbségekre, mert az említetten kívül hamarosan felbukkan egy második is, aminek kapcsán lehetőségünk adódik majd az előadás korábbi szakaszában megfogalmazott tanulságok kamatoztatására is. A két szövegben tehát elképzelhető, hogy ugyanarról a lélegkondozásról van szó. A Paltón és Európa címűben a polisz és a platóni állam értelmezése során bukkan föl, aligha meglepő módon, egészen pontosan az *areté* összefüggésében megjelenő *pszükhé* alapértelemezéséről van ott szó, és természetesen elsorolja a szerző a három platóni lélekrészt, hogy aztán egy eltérő értelmezését adja.

Mert azt gondolhatnánk, legalábbis az Államot olvasva, hogy az örök szerepe a szó eredeti értelmében veendő. Patočka azonban ennél tovább megy, nem elégszik meg a pusztán fizikai erővel elérhető védelmi funkciókkal. Az örök a poliszt védik, s ha a poliszt csak mint mondjuk földrajzi egységet vesszük, aminek határait kisebb nagyobb kövekkel rakjuk ki, amin belül borozgatnak, gimnasztikáznak és grammatikai meg kereskedelmi tevékenysége végeznek görög nyelven szóló férfiak, igencsak félreértjük a helyzetet. Patočka nem érti félre,

számára a polisz nem földrajz, nem fizikai vagy materiális létező, hanem legalábbis eszme.

Ennek a szellemivé emelt polisznak kapcsán tennünk kell néhány megjegyzést. Mindenek előtt rávilágíthatunk arra az álproblémára, amin annyit tanakodtak jeles kommentátorok, azaz miként is értsük Patočka politikai szerepvállalását? Mert ez csak akkor jelenthet nehézséget, ha a szó mai értelmében vesszük, nem pedig eredeti, vagy inkább örök összefüggésében. A polisz szellemi létező – ha vannak is kövekkel kirakható határai, az mellékes. Az örök feladata, hogy védelmére keljenek, örködjenek felette. Nem fizikai erővel, hanem a szellem erejével.

A szférák tehát nem keverendők össze, bár megjegyzendő, hogy át meghatározzák egymást. Szókratész ugyan a helyesen gondozott lélek nevében, és persze az isteni jóslat felhatalmazásával örködött városa szelleme fölött, ugyanakkor ezzel igencsak nagy veszélynek tette ki magát; bele is halt, ami fizikai valóját illeti. Patočka 1977-ben a Chartára vonatkozó írásaiban többször említi a veszélyt, melynek kiteszi magát az örködés felelősségét magára vállaló személy. Egy helyen azt írja, ezekért az eszmékért érdemes lehet élni, ugyanakkor meghalni is. A szellemi szférában zajló küzdelem tehát mindig veszéllyel jár, mint mutatja azt szerzőnk példája is, akit az általa képviselt eszmék miatt addig vallatott a belbiztonság, míg bele nem halt. Úgy látszik, vannak kedvezőtlen történelmi korok, amik tragikus véget nyújtanak a szellem őrei, a lélek gondozói számára. Politikai szerepvállalás? Inkább lélek gondozás. Vagy inkább annak egy kivételése, mint máshol olvashatjuk.

A történetfilozófiai szövegben a kiindulópont már nem a platóni Állam, vagy a lélek három része, hanem maga Európa, melyről azt tartja szerzőnk, véget ért minden szempontból, ám ennek ellenére, vagy épp ezért még tudnunk kell, mi is ért véget, minek vagyunk örökösei. A lélek gondozásnak, mint már jeleztük, több kivételése van. Ezek közül egyet már megemlítettünk, de ebben a szövegben az önnön létét gondozó lélek, melyről azért szerzőnk nem szűnik hangsúlyozni, hogy a platóni felfogás centruma, némiképp eltérő módon értelmeződik. A lélek gondozás elsőként ontológiai kivétel, másodsor magá a polisz, harmadszor önuralom. Azaz általános megnyilvánulás, majd a szellemi állam, a közösségben való gondozás, végül a belső élet, a világ és az élet örök sorsa. Tegyük hozzá azért, hogy máshol csak két mozzanatot emel ki, jelesül a mások felelősségteljes gondozását és a kifejezett léthez való viszonyulást, azaz az igazságot magát.

A lélek gondozás tehát szó szerinti átvétel Platontól, aztán mégis lábjegyzetté válik az idézet, ahogyan beépül szerzőnk gondolati működése során a rendszerbe. Fontos szerephez jut még Platón, de a fogalom önálló életre kelt, megszabadult az eredeti összefüggésektől, azoknak mintegy esszenciáját mégis közvetíti. Mégpedig többféle módon egyszerre. Egyrészt a patočkai gondolkodás kialakulásában játszott szerep révén; másodsor, mint a rendszert mindenestül mozgásba hozó elv; harmadsor mint a gondolkodó világát jellemző európai kor elve. Azaz egészen úgy áll a dolog, mint azt az előadás kezdetén röviden vázoltuk Husserl tanainak esetében. Azaz „megújuló alapon tovább élő eszmei források ezek, melyek új utat jelölnek ki a gondolkodó számára. A

források megtermékenyítik az alapot, valamiképp hozzájárulnak magához a megalapozáshoz is, benne foglaltatnak, át meghatják így, több síkon is, a megszülető szövegek gondolati terét”. Ha helyesen értjük, ezt a következtetést előlegezte már az is, amit a polisz és az örök szerepéről elmondtunk.

A polisz Európa forrása, ott fedezhető fel elsőként a szellemi szféra közvetlen megjelenése egy állam, az egyének és a közösségek létében. Ezzel haladtatott meg a puszta természeti létezés, vette kezdetét a történelem, ahol az események immár nem úgy követik egymást, mint mondjuk az évszakok, vagy akár az aszályos és bőséges évek, hanem valami mozgásba jön, értelmet nyer azáltal, hogy az idealitás megjelenik, hogy a lélekgondozó polgár számára az igazságosság eszméje fontossá válik, hogy kérdéssé lesz a jó és a rossz elkülönítése, a halhatatlanság és a világ egésze.

Hogy ez az eszme aztán mennyire nem keresztényi, mint azt felületes értelmezés során gondolhatnánk, azt mi sem példázza jobban, mint hogy az egész európaiság, és ezzel szoros összefüggésben a történelem kezdete szerzőnk számára nem más, mint az első par excellence lélekgondozó, avagy ő halála, azaz Szókratész és ezzel a polisz sorsának betetőzése. Patočka számára Európa a polisszal veszi kezdetét, innen származik a mára planetárisá bővült történelem. Ennek a történelemnek pedig fontos jegye, hogy az emberi szabadság valódi bizonyítéka lehet, ha helyesen értjük és helyesen éljük. De a benne foglalt megértésnek, mint az igazság és az igazságosság keresésének, másképp a bölcsesség szeretetének, a filozófiának volna köszönhető mindez? Nem egészen. Ha túlmegyünk Európán, történelmen és filozófián, szerzőnk meglátása szerint egyetlen

fogalom marad, melyből mind táplálkozik, jelesül a lélekgondozás, mely jellemzően görög eredetű – és nem csak azért mert Platón is használja a terminust.

A kereszténység ilyen összefüggésben valóban nem értékelhető másképp, mint azt Patočka teszi, azaz hogy mint valami történelmen kívüli, a történelem eszméjével ellentétes mozzanat jelenik meg. S hogy mégis beépülhet európaiságunkba, részévé válhat történelmünknek, s így értelemmel telítődik, annak oka nem más, mint, hogy részesül a görögök eszmevilágában. Amint a kereszténység magába építi a lélekgondozásból adódó jegyeket, egészében átalakul. De ennek vizsgálata túlmutat jelen előadás keretein.

Az eddigiekben láttuk tehát, hogyan épül be Patočka gondolkodásába egy amúgy mástól átvett fogalom, megfigyelhettük a fogalom átformálásának két, sok egyezést mutató alakját, bepillantást nyerhettünk abba, hogyan válhat egy fogalom mentén értelmezhetővé az életmű. Természetesen ezekkel az eredményekkel csak első közelítésben elégedhetünk meg, hiszen magának az oeuvre-nek a szempontjából is fontos adalékokat nyerhetnénk a fogalom terének értelmezéséhez. A rendszer elvét szükségesnek látszik tehát az egész összefüggésében megvizsgálni, vagy legalábbis a rendszer egy jellemző nagy egysége felől is megközelíteni. S ha szerzőnk számára korunk fő kérdése az, hogy képesek vagyunk-e még vállalni saját történetiségünket, s tudjuk, hogy a történetiség megjelenése a lélekgondozásból fakad, fontos feladat lehet a patočkai történelem-filozófia alapos vizsgálata. Azt gondolom, ennek előkészítéséhez, fontos megállapításokra jutottunk az előzőekben. Azaz lábjegyzetet fűztünk egy lábjegyzethez.

De engedjenek meg még egy kérdést. Ha Platónnál mind az Államban, mind a Lakomában a szeretet, avagy az erősz fogalma a meghatározó a poliszon belüli tevékenység szempontjából, hol marad a szeretet Patočkánál